

ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

НЕДОПУСТИМІСТЬ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ПРИВАТНОПРАВОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ВСУПЕРЕЧ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЮ*

Фактичні обставини

Заочним рішенням Деснянського районного суду м. Києва від 04 серпня 2015 року у справі № 754/9109/15ц (провадження № 2/754/4035/15) позовні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення боргу задоволено. Стягнуто на користь ОСОБА_1 з ОСОБА_2 борг у загальному розмірі 2 069 897,02 грн. Стягнуто на користь ОСОБА_1 з ОСОБА_2 судові витрати у розмірі 3 654 грн.

Ухвалою Деснянського районного суду м. Києва від 08 квітня 2016 року у справі № 754/4771/16-ц (провадження № 2/754/3201/16) заяву представника ОСОБА_2 про перегляд заочного рішення задоволено. Заочне рішення Деснянського районного суду міста Києва від 04 серпня 2015 року у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення боргу скасовано.

Ухвалою Деснянського районного суду м. Києва від 10 травня 2016 року у справі № 754/9109/15-ц (провадження № 2/754/3368/16) заяву представника ОСОБА_1 про забезпечення позову у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення боргу задоволено. Накладено арешт на 1/3 частку квартири, загальною площею 72,5 кв. м, розташованої за адресою: АДРЕСА_1, що належить ОСОБА_2.

28 квітня 2016 року з однієї сторони – ОСОБА_2, іменованій як “Дарувальник”, а з другої сторони – ОСОБА_3, іменована далі як “Обдарована” уклали договір дарування частки квартири, який посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Кравченко О. В., зареєстровано в реєстрі за № 489.

У договорі дарування від 28 квітня 2016 року № 489 сторони обумовили: дарувальник – ОСОБА_2, розуміючи значення своїх дій щодо безоплатності цієї угоди, без будь-якого примусу, як фізичного так і морального, насильства або якихось погроз, подарував, а обдарована – ОСОБА_3 прийняла в дар 1/3 частку квартири під номером АДРЕСА_2 (пункт 1);

відповідно до витягу за результатом пошуку інформації про зареєстровані речові права, їх обтяження на об’єкт нерухомого майна в порядку доступу нотаріусів до ДРРП від 23 лютого 2016 року актуальна інфор-

* Витяг із Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 лютого 2021 р. у справі № 754/5841/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94938438>> (дата звернення: 10.02.2021).

мація про обтяження, іпотеки, інші речові права стосовно Квартири відсутня. Відповідно до витягу за результатом пошуку інформації про зареєстровані речові права, їх обтяження на об'єкт нерухомого майна в порядку доступу нотаріусів до ДРРП від 23 лютого 2016 року актуальна інформація про обтяження стосовно дарувальника – ОСОБА_2 відсутня (пункт 6);

ОСОБА_2, підписуючи цей договір, заявляє про дійсність намірів здійснити цей договір і про відсутність заперечень щодо кожної з умов цього договору (пункт 14.1.);

ОСОБА_3, підписуючи цей договір, заявляє про дійсність намірів здійснити цей договір і про відсутність заперечень щодо кожної з умов цього договору (пункт 14.2.).

26 червня 2018 року ОСОБА_3 (“Продавець”) – з однієї сторони, і ОСОБА_4 (“Покупець”) – з другої сторони, попередньо ознайомлені з вимогами цивільного законодавства щодо недійсності правочинів, перебуваючи в здоровому розумінні, ясній пам’яті та діючи добровільно, розуміючи значення своїх дій та правові наслідки укладення договору уклали договір купівлі-продажу частки у праві спільної часткової власності на квартиру.

У договорі купівлі-продажу частки у праві спільної часткової власності на квартиру від 26 червня 2018 року сторони обумовили:

ОСОБА_3 зобов’язується продати та передати у власність, а покупець зобов’язується оплатити та прийняти у власність, частку у розмірі 1/3 у праві спільної часткової власності на квартиру АДРЕСА_2 (пункт 1);

документом, що підтверджує право власності продавця на частку в розмірі 1/3 у праві спільної часткової власності на квартиру, яка відчужується за цим договором, є договір дарування частки квартири, посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу 28 квітня 2016 року за р. № 489 (пункт 3).

Згідно з відомостями з державного реєстру речових прав на нерухоме майно право власності на частку в розмірі 1/3 у праві спільної часткової власності на квартиру зареєстровано за ОСОБА_3 державним реєстратором приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу 28 квітня 2016 року.

Позиція Верховного Суду

Відповідно до змісту статті 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним.

Тлумачення статті 234 ЦК України свідчить, що для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий

правочин не може бути кваліфікований як фіктивний. Отже, фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для виду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаним; вчиняючи фіктивний правочин, сторони мають інші цілі, ніж ті, що передбачені правочином. Фіктивним може бути визнаний будь-який правочин, якщо він не має на меті встановлення правових наслідків. Ознака вчинення його лише для вигляду повинна бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша – намагалася досягти правового результату, такий правочин не може бути фіктивним. Позивач, який звертається до суду з позовом про визнання правочину фіктивним, повинен довести суду відсутність в учасників правочину наміру створити юридичні наслідки.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (пункт 6 частини першої статті 3 ЦК України) і дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними. Тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Згідно з частиною третьою статті 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19) зроблено висновок, що *‘позивач вправі звернутися до суду із позовом про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена статтею 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена статтею 228 ЦК України. Фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для виду, знають заздалегідь, що він не буде виконаний, вважає, що така протизаконна ціль, як укладення особою договору дарування майна зі своїм родичем з метою приховання цього майна від конфіскації чи звернення стягнення на вказане майно в рахунок погашення боргу, свідчить, що його правова мета є іншою, ніж та, що безпосередньо передбачена правочином (реальне безоплатне передання майна у власність іншій особі), а тому цей правочин є фіктивним і може бути визнаний судом недійсним’.*

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 05 липня 2018 у справі № 922/2878/17 зазначено, що *‘цивільно-правовий договір (в тому числі й договір купівлі-продажу)*

не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили. Укладення боржником, проти якого розпочате судове провадження про стягнення боргу, договору купівлі-продажу, і в першу чергу, з тривалою відстрочкою платежу, може свідчити про його недобросовісність та зловживання правами стосовно кредитора, оскільки такий договір купівлі-продажу може порушити майнові інтереси кредитора і бути направлений саме на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які можуть хоч і не порушувати конкретних імперативних норм, але бути недобросовісними та зводитися до зловживання правом’.

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 жовтня 2020 року в справі № 755/17944/18 (провадження № 61-17511св19) зроблено висновок, що ‘договором, що вчиняється на шкоду кредиторам (франдаторним договором), може бути як оплатний, так і безоплатний договір. Застосування конструкції “франдаторності” при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов’язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника’.

Європейський суд з прав людини зауважує, що національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо (VOLOVIK v. UKRAINE, № 15123/03, § 45, ЄСПЛ, 06 грудня 2007 року).

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об’єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для

його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права (пункт 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

Згідно з пунктом 6 статті 3 ЦК України загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність.

Тлумачення як статті 3 ЦК України загалом, так і пункту 6 статті 3 ЦК України, свідчить, що загальні засади (принципи) цивільного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, в першу чергу, акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії.

При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (частина друга статті 13 ЦК України).

Приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили. Про зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що:

особа (особи) “використовувала/використовували право на зло”;

наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чий права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дії іншої особи інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які “потерпають” від зловживання нею правом, або не перебувають);

враховується правовий статус особи /осіб (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин).

Способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, відновлення становища, яке існувало до порушення (пункт 4 частини другої статті 16 ЦК України).

У справі, що переглядається:

очевидно, що учасники цивільних відносин (сторони договору купівлі-продажу від 26 червня 2018 року частки у праві спільної часткової власності на квартиру) “вживали право на зло”, оскільки цивільно-правовий інструментарій (договір купівлі-продажу від 26 червня 2018 року) використовувався учасниками для унеможливлення звернення стягнення на частку ОСОБА_1 і зумовив для неї настання таких негативних наслідків;

колегія суддів, вважає, що обраний ОСОБА_1 спосіб захисту (відновлення становища яке існувало до порушення, шляхом повернення частки в праві спільної часткової власності ОСОБА_2) передбачений пунктом 4 частини другої статті 16 ЦК України та є ефективним для захисту її порушеного права/інтересу у спірних правовідносинах.

Висновки за результатами розгляду касаційних скарг

Керуючись статтями 400 та 412, 413 (у редакції, чинній станом на 07 лютого 2020 року), 141, 409, 416 ЦПК України, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду,

ПОСТАНОВИВ:

Позовну вимогу ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, треті особи: приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу, про повернення частки у розмірі 1/3 у праві спільної часткової власності на квартиру АДРЕСА_2, ОСОБА_2, задовольнити.

Відновити становище, яке існувало до порушення, шляхом повернення частки у праві спільної часткової власності на квартиру АДРЕСА_2, в розмірі 1/3 ОСОБА_2.